

Костянтин СІГОВ

СВІДКИ ПРАВДИ: ВІД СПРАВИ БЕЙЛІСА ДО СПРАВИ ГЛАГОЛЄВИХ

Виправдання без вини засудженої людини (наприклад, на прізвище Дрейфус чи Бейліс) як *історично вагома, світова подія* – такий новий обрій людяності, “просвітлення” на порозі ХХ століття...

У відкриття цього обрію зробив внесок свідок захисту Менделя Бейліса професор-гебраїст Київської Духовної Академії священник Олександр Глаголев¹. Захист від обмови ні в чому не винного співгромадянина, київського єврея, набув правової сили прецеденту, означив межу беззаконня.

Підсудний (як це трапляється й нині) “пасивно-бездіяльно” терпів те, що протокольно-в’язничною мовою називається “справою”. Зняття неправдивих підозр і наклепницьких звинувачень, виправдання людини: в такій чіткій правовій формі набув широкого розголосу зміст тієї великої історичної справи, до якої причетне глаголевське ім’я.

Прямий, “фізичний” зміст цієї ініціативи (ще не відгранений у правових формулах) продемонстрував отець Олександр Глаголев, коли постав на шляху погромників, котрі йшли нищити подільські лавки. Тоді з ним вийшли проти нелюдяності парафіяни храму Миколи Доброго, вірні своєму настоятелю й другу.

Але наскільки самотнім був його шлях у наступні глухі роки, аж до допитів і загибелі в 1937 році? Настоятель зруйнованого храму Миколи Доброго не сприймав нав’язаного йому статусу одинака, ізгоя, “відступника” – не варто й нам зводити його справу до “винятку з правила”.

Перша світова війна роками фронтової бійні, мільйонами “оптових смертей” (О. Мендельштам), здавалося, затьмарила обличчя особистості на історичній сцені, затулила обрій, що тільки ледь було відкрився, нової людяності. Більшовизм і громадянська війна нав’язали той погляд на речі (класи, групи, прошарки), котрий три

чверті століття не дозволяв ні розрізнити розмах глаголевської справи, ані вдуматися в її істинний зміст.

Свідком правди, головним свідком справи порятунку людей став Олексій Олександрович Глаголев: через чотири роки після загибелі батька в Лук'янівській в'язниці він приймає на себе хрест священницького служіння². Із першого дня (точніше, ночі) трагедії Бабиного Яру в Києві ковчегом спасіння для багатьох єврейських сімей став дім Глаголевих на Подолі й церква Варвари³.

Праведниками світу проголосив Ізраїль отця Олексія⁴, Тетяну Павлівну й Миколу Олексійовича Глаголевих. У світі зростає розуміння значимості глаголевського спадку для “нового дихання” юдейсько-християнського діалогу в Східній Європі.

Свідчення з перших рук учасниці тих подій, дочки отця Олексія й Тетяни Павлівни Глаголевих, – спогади Магдалини Олексіївни – передає сьогодні читачеві точний фактичний матеріал і, водночас, найважливіший елемент даних про справу їхньої сім'ї – життєдайний дух того діяння.

Саме він, цей дух, вивільнює із протокольно-в'язничного канцеляриту саме поняття “справа” (цей наголос чекістів увійшов до словника дисидентів, а останнім десятиліттям його консервують архівісти). Здоровий глузд і просто здорове відчуття нескаліченої мови чинять опір механічному повторенню слів, котрі Магдалина Олексіївна Глаголева не тільки бере в лапки, але й переносить у зовсім інший морально-історичний контекст. Наведу із публікованого тексту два положення. Перше: “До закриття Київської Духовної Академії в 1934 році О. О. Глаголев був там професором кафедри біблійної археології й давньоєврейської мови. Крім того, він знав 18 класичних та європейських мов. І всім своїм життям відкидав, заперечував улюблені звинувачення антирелігійників на адресу духовенства: невігластво, неробство, одурманювання народу з корисливою метою тощо. Машина НКВС поставила своїм завданням знищити цього священника й сфабрикувати “справу” про буцімто його “активну участь в антирадянській фашистській організації церковників”...

Відкидання цього набору вбивчих “літер” (конденсат атмосфери патологічної підозрливості тієї епохи) повертає можливість побачити обличчя людини, котре чітко закарбувалося в пам'яті його хрещениці. Вона клопітливо відхиляє й іншу крайність: недоречне вихваляння глаголевського подвигу за виміром тієї логіки, для якої немислима велич історичного обов'язку – “без будь-яких елементів марнолюбства”. Але

в цьому й таїна її правди: “Йому притаманні смиренність і простота. Не та *sancta simplicitas*, про яку говорять стосовно дитини або простака, котрі багато чого не розуміють. А простота від мудрості. Мудрість і гранична незлоблівість – любов до людей”.

“Гранична незлоблівість” як нове визначення правди – Божої і людської – була явлена в тому столітті, коли, здавалося, озлоблення й злопам’ятність дійшли, теж граничної, напруги. Від нас ті події вимагають тієї рідкісної якості, ім’я якої не вдалося зітерти – незлопам’ять. Його зміст виходить далеко за рамки психології. Трансформація розуму (“метаноія”), передбачувана незлопам’яттю, за ідеєю – глибша персональної незлопам’ятності. По суті, йдеться про зміну основних навичок ставлення до світу, до Бога, до людей, до минулого й до сучасного.

“Злобу дня” нас привчають оцінювати згідно із соціологічними опитуваннями “електорату”. Із поняттям “маса” грають в пас ті, хто ставить себе поза нею чи над нею. У вироках нашому злочасному минулому не тільки журналісти, а й учені без особливих застережень вживають слова “всі” або “ніхто”. Такі тотальні рефлексії (чи називати їх судженнями?) в суперечках про тоталітарний спадок, на жаль, дуже часто свідомо навіть не ставляться під сумнів.

Я помічаю за собою цей гріх, читаючи й перечитуючи сторінки глаголевських спогадів. Минають роки й десятиліття, але як важко вирватися з кола огульних виrokів, розмашистих узагальнень, беззастережних вердиктів. Всевідання на службі викривальництва стало такою розмінною монетою, що ніби й не до того, аби перевіряти, – а чи не фальшива вона?

Зваженість кожного слова і безпристрасна точність суджень у цих спогадах являє собою певну максиму. У її світлі багато які звичні елементи словника доведеться переглянути. Хіба можливо, прочитавши таке, не відмовитися від мовних жестів, котрі узурпують божественне всевідання: “всі як один”, “всі до одного”, “жодна людина” тощо? Кидаючи камінь подібних суджень, я не можу не брати участі у змові замовчування (свідомо чи мимоволі, але віднині зі знанням справи) вчинків і життя цих свідків.

Відповідальність і свобода у теперішньому, хоч як дивно, залежать від глибини нашого здивування при зустрічі з такими воістину дивовижними людьми: павутину живої легенди – із вуст в уста – так і не вдалося розірвати? Тоталітарні машини, зі сходу й заходу, що плюндрували Київ, – так і не перерізали тисячолітній корінь лози ерусалимської, котрий прийнявся тут?⁵

Око начальства не зауважило (а наші схеми “тоталітарної людини” й далі викреслюють) цю дивну особистість, котра примудрилася не вступати ні в жовтенята, ні в піонери, ні в комсомольці, ні, ясна річ, у партію, й при цьому потрудитися після війни лікарем, колегою лікаря Живаго. Щось типізувати чи узагальнювати, знову ж таки, я тут не маю наміру. Невидумана справжність духовного життя людини “постпастернаківського” покоління сьогодні пропонує більше запитань, аніж відповідей. І перше запитання не в біографічних перипетіях автора відкритих перед нами свідоцтв, а в бруталності наших соціо-історичних методів для їхнього потрактування.

Градація бруталності, милістю неба, не безмежна⁶.

Як бути з даними, що кидають виклик нашим теоріям? Розум не знаходить для них місця у наших схемах; але відчуттю вже явлена потуга реальності незнищенної, що здолала пекельні муки знищення і в теорії, і на практиці⁷. Суть справи не сховали ні в підвалах, ні під сукном: “Мій батько пояснював, що великомученики серед інших християнських мучеників, називаються так через те, що їх не тільки багато мучили, а й через те, що, помираючи в колізеях, на площах, вони діяли своїм прикладом на інших й ті, у свою чергу, приймали мученицьку смерть. У наших мучеників не було свідків. Вони були сам на сам зі своїми мучителями. А тому про них потрібно говорити не заради них самих, а заради живих, спонукаючи їх на добро”.

Тоталітарна ідея згвалтувати історію “без свідків” була відкинута категоричною безстрашністю свідчень тих, хто “був там”, бачив і дає можливість бачити все, що відбувалося, іншим. “Бачите” – ключовий жест і рефрен у пронизливих рядках сорокових років про Бабин Яр Ольги Анстей:

...*Бачите* цих бабусь у хустках,
 Дідусів, немов Авраам величавих,
 І віфлєємських малят кучерявих
 У матерів на руках?
 Я не знаходжу для цього слів.
Бачите – посуду битого грудя,
 Там, на дорозі, –
 Розідраний телес, шмаття талмуда,
 Ключчя розмитих дощем паспортів...⁸

Про те, наскільки тяжке (але й неперебутнє) служіння свідченням за самою своєю природою речей, діло говорить переконливіше, ніж слово, й заодно з ним⁹.

Тут ми наблизились до суті нашої проблеми.

– Злочинні режими були поійменовані у світлі свідoctва про Освенцім та ГУЛАГ.

– Світло свідoctв не тільки засудило практику тоталітаризму, але й відкинуло квінтесенцію його ідеології (все дозволено “без свідків”, без іншого).

– У сутінках тоталітарних ідеологій висвітлена свідoctвами лише верхівка айсберга ідеологій останніх чотирьох століть; неоглядний масив наших схем, понять, навичок мислення за інерцією виключає вимір думки про події за допомогою свідчень¹⁰.

У ХІХ столітті всеосяжно-енциклопедичному теоретизуванню гегелівського типу кинув виклик Кіркергор, спираючись на біблійну оповідь про першосвідка правди – Авраама. У трактуванні справи “лицаря віри” народилась екзистенціальна філософія, що перемінила обрій думки ХХ століття. Після спокуси міражами глобальних ідеологій, думка ХХІ століття гостро потребує відновлення контакту із непоступливо-конкретною реальністю, із першовитоками діалогу Афин та Єрусалима. Опорою у цій справі майбутньому читачеві і трактувальнику може послугувати біблійна потуга глаголевських діянь¹¹.

ПРИМІТКИ

¹ Див. матеріали справи М. Бейліса: газета “Киевская мысль”, 1913, 27 вересня, № 267, с. 5.

² Влітку 1941 року в окупованій німцями Західній Україні.

³ Див. Гроссман, Н. Эренбург. “Черная книга”, глава “Священник Глаголев”, Вільнюс, 1993. – с. 372 – 377.

⁴ Київ відзначив століття з дня народження Олексія Олександровича Глаголева (народився 2 червня 1901 року в будинку, повернутому нещодавно Києво-Могилянській академії по вул. Волоській, 8/5).

⁵ Что слова, когда нам запрещен
наш зеленый у Днепра святого
Многохолмный наш Сион...

Ольга Анстей. “На реках вавилонских”.

⁶ У відповідь на методичну брутальність при обговоренні однієї з гучних справ людства минулих десятиліть прозвучала прямота тезису, що б’є по руках: “Справа Гайдегера – не наша справа” (у статті В. В. Бібіхіна “Справа Гайдегера”).

⁷ Див. главу “Протоиерей Александр Глаголев”, що відкриває книгу “Записки священника Сергея Сидорова”. М., 1999. – С. 7–5.

⁸ Ольга Анстей. Собрание стихотворений. К. Радуга, 2000.

⁹ Див. про це у статті С. С. Аверинцева “Опыт советских лет: солидарность в Боге гонимом”, Єгупець № 8, К., 2001, с. 3–8, і в книзі “София-Логос. Словарь” (Київ, Дух і літера, 2001), а також і у “Вірші про запевнення Фоми”:

Что я видел, то видел,
и что осознал, то знаю:
копье проходит до сердца

и отверзает его навеки...

блаженны свидетели правды,

но меня Ты должен приговорить.

(Стихи духовные, Київ, 2001. – С. 101).

¹⁰ У наших розрахунках із тоталітарним надбанням має статися радикальна трансформація, аналогічна тій, що здійснило у вищій математиці відкриття “нескінченно малих величин”.

¹¹ Див. книгу: Священник Александр Глаголев. Купина неопалимая. К. 2002. – С. 370 (виходить друком).